

PLOTİNOS'UN GÖRME ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ VE METAFORİK BİR YAKLAŞIM

Hüseyin AYDOĞAN

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı
haydogan@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9125-5663>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 24/05/2022, **Accepted / Kabul Tarihi:** 23/08/2022

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1120632>

Bu makale, 12-13 Mart 2022 tarihleri arasında yapılan 5. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve tam metni basılmayan "Plotinos'un Görme Üzerine Düşünceleri ve Spekülasyon Kavramı" adlı özet tebliğin içeriği geliştirilerek ve değiştirilerek üretilmiş halidir.

PLOTİNOS'UN GÖRME ÜZERİNE DÜŞÜNCELERİ VE METAFORİK BİR YAKLAŞIM

ÖZ

Görme ve göz ilişkisi, Antik felsefede üzerinde en fazla durulan inceleme alanlarından biridir. Göz ve görme arasında *energeia* bağlamındaki Aristotelesçi ilişki, onu duyuların en yetkin ve özel konumuna taşımıştır. Diğer taraftan Platon'un İyi ideası, Güneş, ışık ve göz arasında kurmuş olduğu *analogia* da başka bir dikkat çekici noktadır. Plotinos ise bu meseleyi *Ennead*larda farklı bir odak noktasına taşır: Yakından görülenler, olduğu büyüklükte ve sahip olduğu uzaklık mesafesi her ne ise öyle görünürken; uzaktan görülenler neden daha küçük ve aradaki uzaklık mesafesi oldukça açık olduğu halde kısa bir parçaymış gibi görünür? Bu soruya 5 farklı yönden açıklama sunarak cevap arayan Plotinos, Kalligas ve Armstrong gibi yorumcuların da belirttiği üzere renk ve bulanıklık ilişkisiyle benzerlik kurduğu 4. açıklamaya yakın durur.

Ben bu izlek üzerinden görme ve görülen nesne arasındaki ilişkiyi, düşünme ve düşünülür arasındaki ilişkiye taşımaya çalışacağım. Bu minvalde görme nesnesiyle görme arasında bırakılan mesafeyi, düşünce ile düşünülürler arasında bırakılacak mesafeyle karşılaştıracam. Bu noktada özellikle *theoria* sözcüğünün Skolastikteki karşılığı olan *speculation* kavramını yardıma çağıracağım. Son olarak duyu verilerinin dahlinin olmadığı noesis-kavrama faaliyetinde *eidos* bilgisinin en kuşatıcı ve görünürlere en mesafeli bilgi olduğu sonucuna varacağım.

Anahtar Kelimeler: Felsefe Tarihi, Plotinos, Optik, Diyalektik, Görme, Spekülasyon.

PLOTINUS' THOUGHTS ON SEEING AND A METAPHORICAL APPROACH

ABSTRACT

The relationship between the eye and seeing is one of the most studied areas of ancient philosophy. The Aristotelian relationship between the eye and seeing in the context of *energeia* assigned the eye the most competent and specialized position among the senses. On the other hand, the analogy Plato made between the good, the sun, the light and the eye is a more remarkable point. Plotinus, on the contrary, puts this question in a different focus in the *Enneads*: Do things that are far away appear to be smaller, and do things that are far removed from us seem to be at a short distance from us, while things that are near appear to be as large as they actually are and to have the distance from us that they actually have? Plotinus tries to find an answer to this question by explaining it in five different ways. As commentators like Kalligas and Armstrong have pointed out, he is close to the fourth explanation, which he compares to the relationship between color and dimness.

Through this trace, I will try to transfer the relationship between sight and the visible object to the relationship between the intellect and the intelligibles. In this way, I will compare the distance between the visible object and the sight with the distance between thinking and what is thought. At this point, I would like to focus on the word *speculation*, which is the scholastic equivalent of the word *theoria*. Finally, I will conclude that in the noesis activity without sense data, our knowledge of the *eidos* is most comprehensive and most distant from visible objects.

Keywords: History of Philosophy, Plotinus, Optics, Dialectic, Sight, Speculation.

GİRİŞ

Görme eylemi, insan doğasına dair araştırmalarda çoğu zaman işleyişi hayranlık uyandırıcı bir olgu olarak kabul görmüştür. Antik çağdan günümüze kadar pek çok incelemeye kaynaklık etmiş ve çeşitli teoriler eşliğinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu incelemeler, beraberinde gözün yapısı, ışık, mercek ve yansıma üzerine uzun soluklu optik teorileri de kapsamaktadır. Bunların dışında Aristoteles'in, gözü, duyuların en yetkini olarak takdim etmesi dahası kuvve-fiil öğretisinin açıklanmasında, bilkuvveliği/energeiayı gözün görmesi ile benzeştirerek sunması türünden analogiye konu edişlerine de tanık olmaktadır. Hatta Platon'un *Devlet*'te kasıtlı bir oran ve orantıyı gözeterek verdiği bölünmüş çizgi öğretisinin dahi yaygın epistemoloji yorumundan ziyade bir tür göz ve görme öğretisini temele aldığı yönünde çok daha çağdaş yorumlarla karşılaşmaktayız. Özellikle kavranır alem ile görünen alemleri birbirinden ayırmaya amaçlayan çizginin üzerindeki noktanın, aslında bir büyüteç merceğini yani gözü temsil ettiği şeklinde Pomeroy'un yorumu da öne çıkmakta ve görünür alemdeki mevcut her şeyin aslında *eidōs* aleminin bu mercekten geçerek oluşan yansıması şeklinde tezahür ettiği şeklinde ilginç sonuçlara varılmaktadır.¹

Çalışmamın konu edindiğim Plotinos'un *Enneadlar* eserindeki 'Uzaktan Görülenler Niçin Küçük Görünür' adlı felsefi risalesi, döneminin optik teorilerine dair farklı bakış açılarını incelemekte olup aslında başlığa da konu edilmiş soruya cevap aramaktadır. Kuşkusuz Plotinos'un bu başlığı da aslında bir tür Platoncu ibaredir, çünkü Platon *Devlet*'te şöyle bir soru sorar: "Bir nesne uzaktan ve yakından hep bir büyüklükte gözükmez, değil mi?" Platon'un antik dönemin optik öğretileriyle *Devlet*, *Timaios*, *Theaitetos* gibi çeşitli eserlerinde defaten ilgilendiğini biliyoruz.² Dolayısıyla Plotinos'un sıkı bir Platoncu olduğunu da bildiğimizden ötürü bu geleneği sürdürmemiş olması beklenemez. Elbette Plotinos'un bu felsefi incelemesinde ilk göze çarpan unsur, belki de bir tür optik bilimi üzerine tartışma yapıldığıdır. Kuşkusuz bu, anlaşır bir durum. Optik sözcüğü üzerine eğildiğimizde köken olarak onun, Grekçe *optikós*, yani 'görmeyle ilgili olan' anlamı taşıdığını biliyoruz. Bu bağlamda optik teriminin görme ve ışık öğretisi anlamına geldiğini teslim edebiliriz ki, Plotinos'un bu felsefi incelemesinin diğer bir başlığı da zaten *Görme Üzerine*'dir. Filozofun, döneminin optik öğretileri ile özellikle ilgilendiğini de öğrencisi Porphyrios'un kaleme aldığı yaşam öyküsünün 14. Bölümünden izleyebiliyoruz. Burada Porphyrios, Hocası için "o; geometri, mekanik, optik ve müzik [disiplinlerinin] kapsamlı teorik bilgisine sahiptir"³ demektedir.

Lindberg'e göre, antik çağda optik teoriler üç cihetten soruşturulur. Bunlardan ilki medikal-tıbbi açıdan yani gözün fizyonomisini ve anatomik yapısını hedef alır; ikincisi felsefi açıdan, yani görsel algının ortaya çıkışını, psikolojik nedenlerini ve bunun epistemolojik incelenişini hedef alır; üçüncüsü ise matematik bakımından yani geometrik bir zaviyeden mekan algısını soruşturmaya konu eder.⁴ Plotinos'un söz konusu risalesinde her üç cihetin de bir şekilde izah edilmeye çalışıldığını gözlemliyoruz. Fakat ben, bu çalışmamda optik ile ilgili bu meseleyi kısmen alegorik olarak ele almak istiyorum. Dolayısıyla Plotinos'un bu felsefi incelemesindeki optik öğretiyi, bir tür metafor olarak kullanmaya çalışacağım. Buradan hareketle burada optik ile temsil edileni, düşünme eylemi ile yakınlaştırmayı deneyeceğim. Göz ile nesne arasında kurulan bağlantının Plotinos dilinde bir tür düşünme ve düşünülen tartışmasını içerdiğini göstermeye çalışacağım. Bu bağlantıyı kurarken spekülasyon sözcüğünün felsefe tarihindeki anlam içerimlerinden yardım alacağım.

1. PLOTİNOS'UN GÖRME ÖĞRETİSİ

"Yakından görülenler, olduğu gibi büyük ve sahip olduğu uzaklık mesafesi her ne ise öyle görünürken, uzaktan görülenler neden daha küçük ve aradaki uzaklık mesafesi oldukça açık olduğu halde kısa bir

1 Erkan Bozkurt, "Platon'un Bölünmüş Çizgi Benzetmesi ve Optik Üzerine", *FLSF - Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2019), 299-302.

2 Hüseyin Gazi Topdemir, "Platon'da Bilgi Kaynağı Olarak Görme", *Felsefe Dünyası* 46/2 (2007), 67-83.

3 Porphyrios, "Plotinos'un Hayatı ve Çalışmalarının Düzenlenmesi Hakkında", çev. Mehmet Murat Karakaya, *Eskiye* 35 (Güz 2017), 126.

4 Lindberg'den akt. Paul Kalligas, *The Enneads of Plotinus - A Commentary*, trans. Elizabeth K. Fowden - Nicolas Pilavachi, (Princeton University Press, 2014), 354.

parçaymış gibi görünür?”⁵ Plotinos başlığa da konu edilen felsefi incelemesine bu soruyla başlar. Bu soru örnek verilerek açıklanacak olursa ağacın yakındaki ve uzaktaki durumu gibidir. Ağaca yaklaştığımız oranda, onun sahici boyutlarına dair daha güvenilir sonuçlara ulaşırız. Uzaklaştıkça da tam tersi. Diğer taraftan o ağacın, yanındaki bir diğer ağaca olan uzaklığı, yakınına gittikçe büyürken, uzaklaştıkça, o mesafe giderek kısalmakta ve belki de kibrit çöpü boyutuna inmektedir. Neden böyle? Plotinos'un açıklamalarını, metnin aslında bulunmayan fakat bizim argümanları daha iyi tefrik etmeye yarayacağını düşündüğümüz şu numaralandırmalar eşliğinde izleyebiliriz:

“[1] Uzaktakinin, görene daha küçük görünmesinin sebebi, ışığın, göze, göz bebeğine uygun olarak azaltılmak, eksiltilmek istenmesidir. [2] Yahut da görülenin maddesi, cesameti ne kadar uzak olursa, onun formu o kadar çok saflaşarak göze gelir (çünkü nicelik, tıpkı nitelik gibi formlaşır, form kazanır); hatta öyle ki, neredeyse sadece nesnenin rasyonel formudur göze ulaşan. [3] Ya da nesnenin her bir tekil parçasını uzamına göre baştan sona gözden geçirerek veya gözle şöyle bir ölçüye vurarak büyüklüklerin[ebat] farkına varabiliyoruz. Dolayısıyla nesnenin uzamının iyice ayırt edilebilmesi için karşımızda mevcut [Karşıda duran-nesne] ve hemen yakınıımızda olması gerekiyor. [4] Yahut da büyüklük sadece ilintisel olarak görüldüğünden ve daha ziyade görüye birincil konu edilen şey renk olduğundan ve dolayısıyla hemen yakınıımızdaki renkli bir nesnenin ne kadar büyük olup olmadığı dikkatimizi çekerken, uzaklaştığımızda ise sadece onun rengi dikkatimize konu olur. Uzak görüşe konu olan nesnenin kısımları göz tarafından küçültüldüğü ve azaltıldığı için tam bir uzamsal ayırım yapmak nerdeyse imkansız hale gelir. Üstelik bundan başka renkler de bozuk ve bulanık olarak göze taşınır.”⁶

Her bir numara ile ifade edilen açıklamaları teker teker incelemeye geçmeden önce, Plotinos'un 4 numaralı argümana bilhassa yoğunlaştığına dikkat çekmek isteriz. Çünkü 5 numaralı açıklamaya geçmeden önce bu argümana bazı eklemeler getirmeye çalışır. Bunların dikkatten kaçmayacak olanı ses ve işitme üzerine olmaktadır.

“Tıpkı sesteki tonların giderek azalmasında olduğunda gibi, cismani büyüklüklerdeki azalmada da biçim/görüntünün giderek göze bulanıklaşarak gelmesinde şaşılacak ne var ki? Çünkü işitmede duyulan sesin suret/biçimine yoğunlaşılır ve sesin büyüklüğü/şiddeti yalnızca ilintisel olarak fark edilir. Bu arada işitmenin (kulağın), sesteki büyüklüğü sadece ilintisel olarak algılayıp algılamadığı sorulacaktır: hissedilir büyüklüğün, birincil olarak dokunma duyusuna gelmesi gibi, ses tonlarındaki büyüklük de birincil olarak kulaktan başka neye gelecektir ki? Bu arada tonların büyüklüğü olarak kulağa gelen şey, kulak tarafından hiç de yayılım-erim [yani niceliksel] olarak algılanmaz, tam tersine tonların şiddeti bakımından daha güçlü-yüksek ve daha zayıf-alçak olarak ilintisel olmadan algılanır. Tıpkı tat almanın da, tatlıdaki şiddeti ilintisel olarak algılamayışındaki gibi. Buna karşın sesteki asli büyüklük, erimidir ve bu da şiddetinden ilintisel olarak elde edilir ama yine de bütün ve tam olarak değil, çünkü her tonun kendine ait, kendiyle özdeş şiddeti vardır; öyle ki sesin tonu, doldurduğu tüm mekâna, bu erimiyle yayılır.”⁷

Şimdi burada Plotinos neye vurguda bulunmak istiyor olabilir? Elbette ilk akla gelebilecek olan bir tür Aristotelesçi özel duyulurlar ve ortak duyulurlar açıklaması olduğu yönündedir. Çünkü Aristoteles, *Ruh Üzerine* eserinde şunları söyler: “Görme için renk; işitme için ses; tat almak için tat; dokunma ise birçok ayırım barındırır. Ama hiç olmazsa her duyu, kendi özel duyulurlarını ayırt eder ve yanılıyorsa duyumsananın renk ya da ses olduğu konusunda yanılmıyordur, renkli olanın ne olduğu, nerede olduğu, sesli olanın ne olduğu ya da nerede olduğu konusunda yanılıyordur. Öyleyse böyle olanlara özel duyulurlar deniyor; ortak duyulurlar ise hareket, durağanlık, sayı, şekil, büyüklük; çünkü bunlar duyulurların hiçbirine özel değil, bütün duyulara ortak.”⁸ Fakat bizce ilginç olan nokta, burada bir tür maddi büyüklük-cesamet ile form arasında ilişki kurulmaya çalışılıyor gibi görünüyor. Yani bir duyu, duyulurunun maddi cesametini bir

5 *En. II, 8, 1, 1-4 (HÇ); En. II, 8, 1, 1-4 (AÇ)*. Çalışmada başvurulan Enneadların dipnot biçimlendirmesi şöyledir: Ennead'ın numarası, Felsefi Risalenin Numarası, Risaledeki Bölümün Numarası ve son olarak Bölümdeki Satır Numarası. Çeviri için esas alınan kaynaklar Almanca Harder Çevirisi yani HÇ ve İngilizce Armstrong Çevirisi yani AÇ. Bunlar sırasıyla: Plotin, *Schriften in deutscher Übersetzung-Schriften 1-54*, çev. Richard Harder (Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2020) ve Plotinus, *The Enneads*, çev. Arthur Hilary Armstrong (Cambridge: Harvard University Press, 1989).

6 *En. II, 8, 1, 5-20 (HÇ); En. II, 8, 1, 5-17 (AÇ)*.

7 *En. II, 8, 1, 21-36 (HÇ); En. II, 8, 1, 18-35 (AÇ)*.

8 Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Ömer Aygün - Y. Gurur Sev (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018), 481a11-17. Aristoteles hemen devamında ilineksel duyulura örnek olarak şunu verir: “İlineksel duyulur, beyaz olanın Diares'in oğlu olduğu durumdaki gibi söylenir; zira Diares'in oğlunun duyumsanıyorsa olması ilinekseldir, çünkü bu duyumsananla beyaz olan birbirine ilişmiştir.”

tarafa bırakarak öncelikle biçim-formuna yöneliyormuş gibi görünüyor. Aslında yine Aristotelesçi başka bir öğreti ile karşılaşırız. Şöyle ki, Aristoteles aynı eserinde şunları söyler: “Duyu, duyulurların biçimlerini maddesiz kabul etme gücü olandır. Balmumu, yüzüğün demirini ya da altınını kabul etmeksizin damgasını kabul eder ya, aynı öyle: Altından ya da bakırdan yapılmış olan damgayı kabul eder ama altın olarak ya da bakır olarak değil.”⁹ Bunu açıklamaya daha sonra yeniden döneceğiz, fakat duyunun, duyulurları kabul etmeye yönelik işlemini maddi içerikten arındırarak yürütmesi meselesi, Plotinos’un yukarıda dikkat çekici nokta olarak belirginleştirmeye çalıştığımız açıklamalarından da izlenmektedir. Bu aynı zamanda filozofun aşağıda yer vereceğimiz var olmaklıktaki azalış bahsini de bir şekilde tamamlıyor gibi görünmektedir. Filozof, 4 numaralı argümana kaldığı yerden bu sefer başka bir yönden yaklaşır ve seslerden sonra renklerin durumunu izah etmeye koyulur:

“Büyüklik küçüldükçe, renkler küçülmez bulanıklaşır. Her ikisinde de ortak olan durum, *var olmadaki azalışlarıdır*, yani renkteki azalış bulanıklık, büyüklükteki azalış ise küçüklük olarak ortaya çıkar. Demek ki renklerle birlikte büyüklük de orantısal olarak giderek azalıyor görünüyor. Sıradaglarda veya bir evler kümesinde yahut bir ağaç öbeğinde ve pek çok yığın halindeki şeyler gibi, çeşitli parçalı nesnelere bu hadisenin cereyan ediş hali daha da belirgindir. Şöyle ki, onlardan tek bir tanesi görülecek olursa, *bütün* de, bir tür gözde ölçüye vurmayla kolaylıkla kestirilebilir; ancak tekil görünüş bir şekilde göze gelmeyecek olursa, kestirmeye dayalı bu gözde ölçüye vurma gücü, mevcut büyüklüğün *bütün* halinde ne kadar büyük olduğunu tanımaktan mahrum kalır. Ancak bu, yakındaki şeylerde de şöyle işler: eğer çok parçalı/çok biçimliyseler tek tek görülmezsiniz, bir bakışta tümüyle kuşatılarak olduğundan daha küçük görünürler, üstelik ne kadar çok küçük görünürlerse, bakış esnasında, tekillik, tek teklik o kadar çok görmezden gelinir. Buna karşın tüm tekillikler görülecek olursa, nesne, gözde tam halde ölçüye vurularak kestirilir ve olduğu gerçek büyüklüğünde tanınır. Eş değer biçim ve renkteki büyüklükler ise uzamlarından ötürü aynıymış gibi karıştırılır, çünkü göz onları parçalı olmaklıklarına göre bihakkın ölçüye vurup kestiremez, zira parçalar doğruca ölçülemeyecek kadar fazlasıyla iç içe geçmiş haldedirler. Dolayısıyla tekil parçalarda bakışın, kesintiye uğrayabileceği ayırt edici özellik olmadığı için, gözden kaçır. İşte aynı sebepten ötürü, uzaklık da, nesnenin uzamındaki aralığın kısaltılmasından ötürü yakın olarak görünür.”¹⁰

Plotinos’un bu pasajda açıklamaya çalıştığı varoluştaki azalış bahsinin oldukça önemli olduğunu düşünüyoruz. Hatta burada iddiayı bir adım ileri götürerek maddi cesametinin azaldığı oranda, gözün bilhassa çok parçalı, bileşik haldeki nesnelere tümel olarak kuşatmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Öyle ki göz, pek çok cüzden oluşan bu parçalı bütünlüğü, bileşenleri olan tekilliklerin her birisini teker teker gözden geçirip, tanımaya ihtiyaç duymaksızın tümel olarak kuşatıp, kavramaktadır. Nitekim filozofun söylediğinden anlaşıldığı üzere, mekanda bir-aradalık halinde bulunan aynı biçim ve renge sahip nesnelere, tek tekliğin kayba uğramasından ötürü yine tüm olarak göze taşınmaktadır. Çünkü bakışın kendisini tek tek sabitleyebileceği bir nitelik bulunmadığından ötürü bakış konusu nesne ne kadar parçalı olursa olsun tümlük halinde görülmemektedir. Plotinos bu açıklamalarının ardından nihayet 5 numaralı argümana geçer:

“[5]Görme açısının kısılması denilen öğretinin, bu bahisle herhangi bir alakası bulunmamaktadır, bunu daha önce de açıklamıştık zaten.¹¹ Belki bu sefer şunu da eklemek mümkün olabilir. Şeylerin daha küçük görünme sebebini, daha küçük açığa dayandıran kimse, şunu açıklamalıdır: belki bu kişi açının dışında olan bir şeyi gözün kalanına [görme yetisinin kalan kısmına] gördürtebilir, bu, başka herhangi bir nesne de olabilir, ya da tamamen onun dışındaki bütünüyle bambaşka bir şey de, örneğin hava gibi. Fakat açının dışında kalan hiçbir şeye yönelemeyen kimse, -mesela gördüğü bir dağ o kadar geniş uzamlı ve büyüktür ki, onun dışına bakmaya dahi yeltenemez- ya gözünü gördüğü nesneyle dolduracak kadar büyütüp açmaktadır ya da nesne, gözün bakış sahasını aşarak her iki taraftan da [yani hem yatay hem de dikey olarak (Gerson ed.)] dışarı taşıyordur. İlk durumda görülenle arada bırakılan mesafe, tam denk gelmektedir ki bu nedenle daha fazlasını göremiyordur. İkinci durumda ise, nesne gerçekte olduğundan daha küçük görüldüğünden ve böylelikle görme, tüm gözle gerçekleştirildiğinden ötürü [yani tüm görme yetisi sarf edildiğinden ötürü] neden daha fazlası görülmek istensinki?”¹²

9 Aristoteles, *Ruh Üzerine*, 424a17-19.

10 *En. II, 8, 1, 37-60 (HÇ); En. II, 8, 1, 36-50 (AÇ)*.

11 Plotinos’un bu açıklamasına karşın, Gerson edisyonunda da işaret edildiği gibi, Enneadlarda bu öğretiye farklı bir yerde daha değinildiğine ne yazık ki tanık olamıyoruz. Bk. Gerson ed. İlgili pasajı, 8 nolu dipnot, [s: 205].

12 *En. II, 8, 2, 1-14 (HÇ); En. II, 8, 2, 1-11 (AÇ)*.

Plotinos'un yukarıdaki pasajda 'görme açısının kısılması öğretisi dedikleri'nden kastı Gerson edisyonundaki dipnota göre Euclides'in optik öğretilerine gönderme yapmaktadır. Euclides'in (yk. MÖ 3. yy.) optik öğretisinin tanımlarından (*Def. IV*) dördüncüsü, doğrudan Plotinos'un dedikleriyle örtüşmektedir. Zira orada Euclides şöyle demektedir: "daha büyük açıyla görülenler daha büyük; daha küçük açıyla görülenler daha küçük; eş değer açıyla görülenler aynı boyutta görünürler."¹³

Şimdi bu argümanların tek tek irdelenmesine geçebiliriz:

Armstrong, söz konusu bu *Ennead* risalesinin çevirisine yazmış olduğu önsözde, bu kısa makalede 5 farklı görüşün tartışmaya açıldığını belirtir. Bunlardan ilki yani [1] Stoacı görüştür ki, ışığın gözün açıklığı ölçüsünce, orantısal olarak sıkıştırılışını ifade eder. İkincisi [2], *kötü* bir Aristotelesçi görüştür ki, formu, maddesiz bir şekilde dolayısıyla büyüklük olmaksızın algıladığımızı –fakat Plotinos burada, ayrıca büyüklüğün de bir form olduğunu ilave etmektedir- dile getirir. Üçüncüsü [3] ise, büyüklüğü teşhis edebilmek için her bir parçanın görülmesi zorunluluğunu ifade eden Epikürosçu (341-270) bir bakış açısıdır. Dördüncüsü [4] yine Aristotelesçi bir mevzidir ki, birincil olarak renkleri algıladığımızı, büyüklüğün ise ilintisel olduğu görüşünü imler. Son olarak beşincisi, azalan görüş açısına dayalı matematiksel bir yorumdur. Armstrong, bu sonuncusunun Plotinos tarafından oldukça ilgi çekici bulunduğunu ama ilk üçü ile birlikte bunun da elenerek dördüncü yorumda karar kılındığını, ancak bunu da kendine özgü ses tonu teorisi ile sentezlediğini beyan etmektedir.¹⁴

Kalligas, şerhinde daha ayrıntılı bir çözümleme sunar. İlk görüşün [1] Stoacı, hatta Seneca'ya (öl. MS 65) dayandığı ama ondan da öncesi, Seneca'nın ilgili cümlesinde bilge kimseler adlı göndermesiyle asıl kaynağının Herakleitos (yk. MÖ 5. yy.) olduğunu belirtir.¹⁵ Herakleitos'un Diels-Kranz dizinine göre üçüncü fragmanında şöyle denilmektedir: "Güneş, insan ayaklarının açıklığına sahiptir. [Güneşin genişliği insan ayakları açıklığındadır.]"¹⁶ Argümanlardaki ikinci [2] görüşün, kötü bir Aristoteles öğretisi olduğu noktasında Kalligas, Armstrong ile hemfikirdir.¹⁷ Aristoteles'in yukarıda bizim de işaret ettiğimiz *Ruh Üzerine 424a17-19*'un bir tür kötü yorumu olması, niceliğin de, bir tür form gibi alınmasına dayanmasıdır. Kalligas, üçüncü görüşün [3] Epikürosçu bir açıklama olduğu kanaatinde. Bu açıklama, göz tarafından yayılan görsel ışınların dağılımının, görme nesnesi ile aradaki mesafe arttıkça uyarılardan gelen görüntünün giderek daha granül, zerre hale gelmesi ile sonuçlanışını ifade eder. Öyle ki görüş sahasına yakın olan kısım daha büyük görüntü üretirken, uzak kalan kısım daha küçük ve daha sönük görüntü üretir.¹⁸ Çünkü gözden yayılan ışın dağılımı, görme nesnesinin uzak kısmına daha sönük ve daha zerre halde erişmektedir.

Dördüncü görüş ise, Plotinos'un kendisinin de tercih ettiği bir konumu imlemekte olup elbette Aristoteles'in yine bizim de yukarıda işaret ettiğimiz *Ruh Üzerine 418a11-17* arasındaki pasajına dayanmaktadır. Kalligas'a göre özellikle Batlamyus'un (Claudius Ptolomaeus yk. 100-170) Aristoteles'ten devralarak geliştirmiş olduğu görme [optik] teorisi burada öne çıkmaktadır.¹⁹ *proprium sensible* yani görmenin birincil, doğrudan verisi renklerdir; nesnenin diğer görünür özellikleri yani büyüklük, şekil, yer, hareket ve durağanlığı ikincil ve dolaylıdır. Kalligas'ın aktardığına göre Batlamyus, *Optica* eserinin 22.17 ve 23.2 arasında şöyle demektedir: 'her türlü parlaklığı yahut rengi, görmenin etkilenimi dolayısıyla doğrudan görürüz [*per passionem*]; fakat nesnedeki ikincil görünürler, bize ilintisel olarak ulaşırlar. [*per accidentia que illi accidunt*]'.²⁰ Kalligas'a göre, burada ayrıca Sextus Empiricus'un (160-210) *Mathematicum VII 207-8* kısmıyla uyumlu olarak, sesle kurulan analogi de gayet açıklayıcıdır. Sesin şiddeti ve erimi azaldıkça ondaki tonların ayırt edilişi de azalmaktadır; tıpkı nesnelere büyüklüğün azalmasıyla onlarda taşınan rengin

13 Harry Edwin Burton, "The Optics of Euclid", *Journal of the Optical Society of America*, 35/5 (1945), 357-372. Ayrıca krş. Topdemir, "Platon'da Bilgi Kaynağı Olarak Görme", 80.

14 bk. Armstrong, *En. II*, 8, Giriş Notu, s. 209.

15 Kalligas, *The Enneads of Plotinus*, 357.

16 Hermann Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, I. C. 3. Bs. (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1912), 78. Ayrıca krş. Herakleitos, *Fragmanlar*, çev. ve yor. Cengiz Çakmak, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 35.

17 Kalligas, *The Enneads of Plotinus*, 358.

18 Kalligas, *The Enneads of Plotinus*, 358.

19 Kalligas, *The Enneads of Plotinus*, 359.

20 Kalligas, *The Enneads of Plotinus*, 359.

de giderek solması ve görünüşünün giderek sönükleşmesi gibi.²¹ Beşinci ve son görüşte ise, Armstrong ile Kalligas, Euclides'in görüş açısı [*opseis*] teorisinde uzlaşsalar da, Kalligas'ın ayrıştığı bir nokta vardır. Ona göre, Plotinos burada oldukça sığ ve yüzeysel şekilde, sadece adıyla anmak suretiyle bu Euclidesçi görüşü geçiştirmektedir. Çünkü Kalligas'a göre, görüş sahasını tamamen kapatacak şekilde büyük olan görme nesnelerinde, daha küçük bir görüş açısı söz konusu dahi edilemeyecek ve böylece nesnenin küçültülmesi gerçekleştirilemeyecektir.²²

2. SPEKÜLASYON VE NAZAR

Yer verdiğimiz Plotinos metni ve saygın Plotinos araştırmacılarının getirmiş olduğu titiz açıklamalardan anlaşılana göre, filozof, kendi yaşadığı döneme kadar aktarılagelmiş optik öğretileri bir şekilde metnine dahil etmiş, kimi zaman da onların bazılarını değişime uğratmıştır. Açıkçası Plotinos'un bunu, bilinçli olarak yaptığı kanaatindeyiz. Çünkü Plotinos, metnimizin henüz giriş kısmında da yer verdiğimiz üzere Pomeroy'un Platon yorumlamasında işaret ettiği benzer türden anlaşılabilir bir amaçla hareket ediyor gibi görünmektedir. O da, daha çok 4. yorumda ortaya çıkan parça ve bütün ilişkisidir. Bilindiği üzere bir-bütün-parça ve aralarında ki ilişki meselesi Platon'un belki de hayatını adadığı, farklı diyaloglarında her defasında farklı yönlerden ele alarak açık kılmaya çalıştığı temel problematiktir. En genel anlamıyla bu, Bir'in kendisini Bütün olarak başka kılması şeklinde –Plotinos diliyle söyleyecek olursak: *iniş-sudur*– olarak gerçekleşebileceği gibi, diyalektik yöntem ile *kavranılma* çıkış-yükseliş olarak da gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla Plotinos'un aslında görme üzerinden, maddi-içerikli şeylerden giderek arındırılan bir idea yolculuğu tarif etmeye çalıştığını düşünüyoruz. Bu, bir bakımdan Cornford'un *Timaios* şerhinde dikkat çektiği “sayı bilimlerinden geçerek felsefenin tümüne ilerleyebilmek için görmenin başlangıçtaki zorunluluğu”²³ ile de tutarlı olacaktır. Aksi halde Plotinos'un görülürden uzaklaşıldıkça, ondan elde edilen, giderek formlaşıp izahını açıklamak güçleşecektir. İşte bu izlek üzerinden biz de söz konusu yolculuğu açıklamaya çalışacağız. Bu açıklamayı yaparken özellikle yardımcı olacağını düşündüğümüz spekülasyon sözcüğünden faydalanmak istiyoruz.

Bilindiği üzere spekülasyon sözcüğü, Orta Çağ felsefesinin belki de merkezi kavramlarının başında gelmektedir. Günümüzde özellikle finans ve borsa dilinde –köken anlamından belki de sadece küçük bir parça taşımakla- bambaşka manada hatta neredeyse olumsuz bir çağrışımla kullanılır hale gelmiştir. Spekülasyon yapmak, spekülatif atak, spekülasyonda bulunmak vs. Öncelikle bu sözcüğün etimolojik köküne bakmamız gerekmektedir. Spekülasyon, Latince *speculari*'den türemekle birlikte aslında Grekçe *theoria* sözcüğünün karşılığıdır. Burası çok mühim görünüyor. Bu bakımdan *contemplatio*'nun eş anlamıdır da aynı zamanda. Yani temaşa, görü, nazar. Bu kavram yani *theoria*, Aristoteles ile belki de düşünce tarihinin en derin ve kapsamlı sözcüklerinin başında gelir. Buradan bakıldığında spekülasyon sözcüğünün, amprik verilerden ve pratik temellerden bağımsız düşüncenin saf, içeriğini yine kendi kendisinin teşkil ettiği en yüksek formu olarak öne çıkmaktadır.²⁴ Bütün potansiyelliklerden ve potansiyel olandan arınık *energeia* hali olarak spekülasyon, tanrısal bir ideal olarak ileri sürülmektedir, çünkü insan düşüncesi bir şekilde duyu verilerine bağlı ve bağımlıdır.

Felsefe tarihinin belki de en kapsamlı tarihsel felsefe ansiklopedilerinin başında gelen Ritter'in 12 ciltlik felsefe sözlüğündeki 'Spekulation' maddesinde çok daha derinlikli bulgulara ulaşmamız mümkündür. Sabrina Ebbersmeyer tarafından kaleme alınan ilgili makalede, bu sözcüğün öncelikle Latince kökündeki *speculanın yüksek bir kuleden* etrafı kolaçan etmek, gözetlemek anlamı taşıdığı belirtilmektedir.²⁵ Bu anlamda sözcüğün tam Türkçe karşılığı rasat kulesi olmaktadır. Sözcüğün daha sonradan *speculum* yani *ayna*

21 Kalligas, *The Enneads of Plotinus*, 360.

22 Kalligas, *The Enneads of Plotinus*, 362.

23 Francis Macdonald Cornford, *Platon'un Kozmolojisi Timaios Çevirisi ve Açıklaması*, çev. Özgüç Orhan (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022), 216.

24 Mathias Koßler, “Spekulation”, *Metzler Lexikon Philosophie*, ed. Peter Precht & Franz Peter Burkard (Stuttgart: Springer Verlag, 2008), 572-573.

25 Sabrina Ebbersmeyer, “Spekulation”, *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, ed. Joachim Ritter, Karlfried Gründer, Gottfried Gabriel, (Basel: Schwabe Verlag, 1995).

anlamı kazanması ise, 'akıl' ve 'doğanın' yansıtan ile; 'Tanrı'nın' ise yansıyan olarak temsil edilip yorumlanmasıyla belirginlik kazanmıştır ve ilk dönem Patristik felsefeye kadar geri gider.

Spekülasyon sözcüğünün teolojik kavramsal kullanımının Orta Çağ düşüncesinde yerleşikliğinin, Augustinus (354-430) ile başladığını belirtebiliriz. Onun İncil, I.Korintliler 13/12'de geçen *speculum* sözcüğünü 'ayna' olarak yorumlaması burada örnek gösterilebilir: 'Şimdi her şeyi aynadaki silik görüntü gibi görüyoruz, ama o zaman yüz yüze görüşeceğiz.' Yansıma [ayna] ile spekülasyon kavramının felsefe tarihindeki izlerini süren dikkat çekici bir çalışmaya göre, Augustinus'da *speculatio* kavramı, insanın kaybetmiş olduğu Tanrı'ya olan benzerliğini ve dünya ile uyumunu yeniden tesis edebilmesinin yegane imkanı olarak öne sürülür. Yine Augustinus'un *De Trinitate* adlı eserinde *speculantes* kavramı, türediği köken sözcük *specula*'dan uzaklaştırılarak aynaya nazar etmek ve/veya aynayla nazar etmek anlamları kazanır.²⁶ Buradaki temel husus ise, kişinin aynada yansıyan aksini görmesi gibi spekülasyon yoluyla hakikatin bilgisine *analogia* uyarınca erişebilmektir. Nüans, analogik olarak elde edilen bu bilginin diskursif yani gidimli düşünmeden arınık olmasında ve Tanrı bilgisine muhtaç olmasındadır. Spekülasyon sözcüğünün kazanmış olduğu bu anlam, Yeni Çağ felsefesinde amprik düşünmenin karşıtı olarak ele alınarak eleştirilere konu edilecektir. Çünkü spekülasyon, kendi adına ve kendi uğruna, herhangi bir pratik amaç ve bulguyu göz önünde bulundurmaksızın hakikatin doğrudan teması demektir.²⁷

Bunlardan hareketle spekülasyon eyleminin, yüksek bir gözlem kulesinden gözetlemek yoluyla etrafı seyretmek anlamına geldiğini ifade edebiliriz. Yine aynaya yansıyan suret temsilinde olduğu gibi akıl ve doğaya aksi vurmuş olan Tanrı'yı da bu şekilde anlayabilir ve doğa ile aklın işleyişinin seyredilmesi yoluyla Hıristiyan düşüncesindeki Tanrı'nın keşfedilebileceği sonucuna varabiliriz.

Spekülasyon kavramıyla ilgili ikinci olarak ise Augustinus'tan yaklaşık bir yüzyıl sonra yaşayan Boethius'a temas etmemiz gerekmektedir. Çünkü Boethius Aristotelesçi temaşa-*theorein* kavramını, *contemplativus* sözcüğünün karşılığında yetersiz olduğunu düşünerek onu *speculativus* ile tercüme etmiştir.²⁸ Bu eserde de *specula* ve *speculari* kavramının yüksek bir kuleden etrafı gözetlemek manası taşıdığına işaret edilmekte, hatta Latince *speculatores* kavramının Roma ordusunda gözcü birlik anlamına gelen bir sınıfı tanımladığı belirtilmektedir. Daha sonrasında, *speculator* sözcüğü İncil tefsir literatüründe Tanrıyı temaşa eden-izleyen, ve dilinden hakikatin sadır olduğu kimse olarak öne çıkar ve neredeyse kurtarıcıyı temsil edecek bir anlam kazanır.²⁹

Bu bilgilerden hareketle şöyle bir toparlama yapabiliriz: Temaşa kavramıyla bağıntısı içerisinde spekülasyon sözcüğü, duyulur içerikteki bilgi nesnesinden mümkün olduğunca uzaklaşarak akledilirler dair daha tümel bir bilgi sahibi olmayı ifade etmektedir. Bu bağlamda yüksek bir kuleden veya tepeden etrafı gözetlemek aydınlatıcı bir benzerlik sunmaktadır. Örneğin metin içerisinde yer verdiğimiz gözcü birliği anlamındaki *speculatores*, hayli uzaktan yaklaşmakta olan askerlerden ve çok parçalı savaş teçhizatlarından oluşan geniş erimli bir öbeği, bir bakışta kuşatıp *bütün* halinde düşman ordusu olarak teşhis edebilecektir. O halde burada görme ve göz ile felsefi düşünüş arasında nasıl bir *analogia* kurabiliriz? Bunun için öncelikle yeniden Platon'a başvurmalıyız:

Çalışmamızın giriş kısmında Platon'da görmenin merkezi bir rol oynadığından söz etmiştik. Bu sefer daha önemli noktaları öne çıkartmalıyız. Platon'un *Timaios*'da söylediğine göre, Tanrının insanlara vermiş olduğu görme nimeti sayesinde, ancak biz felsefe yapabilmekteyizdir. Dahası Nous'un gökteki devirlerini seyrederek onunla aynı soydan gelen fakat kararsız olan öz düşüncelerimizin devinimlerini ancak görme sayesinde örtüştürebilir, ancak bu sayede o kararlı dönüşlere olan kaybolan benzerliğimizi tesis edebiliriz.³⁰

26 Niklaus Largier, "Spiegelungen. Fragmente einer Geschichte der Spekulation", *Zeitschrift für Germanistik* 9/3 (Peter Lang Ag, 1999), 616.

27 Koßler, "Der Wandel des Intuitionsbegriffs im Spätmittelalter und seine Bedeutung für das neuzeitliche Denken", *Zeitschrift für philosophische Forschung* 52/4 (1998), 543-544.

28 Ludwig Kerstiens, "Die Lehre von der theoretischen Erkenntnis in der lateinischen Tradition", *Philosophisches Jahrbuch* 66 (1958), 383-384.

29 Kerstiens, "Die Lehre", 384.

30 Cornford, *Platon'un Kozmolojisi*, 47a-c.

Yine *Timaios* 45b'de bahsedilen “ilk yaratılan organlar ışık taşıyan gözler oldu” deyişi, *Devlet* diyalogunun 507e-509a arasındaki pasajlarıyla da örtüşür. Bu kısımda Platon görme ve renkler arasında bağlayıcı bir güç olarak Güneş ışığından bahsederek İyi ideasıyla analogia kurar: “İyi'nin doğurduğunu söylediğim varlık güneştir. İyi, onu kendine eş olarak yaratmıştır. Görünen dünyada, göz ve görünen nesnelere için güneş neyse, kavranan dünyada da İyi, düşünce ve düşünülen şeyler için odur.”³¹ Buradan şöyle bir sonuca varabiliriz. Kavranır alem yani *kosmos noeton* için İyi-Eidos-Nous-Noesis sıralaması, analogik olarak duyulur alem yani *kosmos horaton* için de Güneş-Işık-Göz-Görme olmaktadır. Bu, aynı zamanda Aristoteles'in Platon'dan ilhamla bilhassa görme ve ardından işitmeyi göksel ve *ilahi duyuyu* olarak tanımlayıp, diğer duyuları yalnızca varoluşa gerekli olarak tanımlamasına da yakın durur.³² Dahası ve belki de iddiamızı güçlendirecek bir dayanak noktası olarak yine Platon'un bölünmüş çizgi analogisini de burada zikredebiliriz. Dört ayrı kesitle ayrılmış herbiri birbiriyle simetrik ama eşit olmayan orantıda bulunan dört varolan türü,³³ bu bakımdan sözünü ettiğimiz İyi-Eidos-Nous-Noesis ile Güneş-Işık-Göz-Görme metaforuna analogik yakınlaştırma sunacaktır. Burada Güneşin metaforik karşılığı İyi, ışığın karşılığı idealar alemi, gözün karşılığı nous/akıl ve görmenin de noesis/derin kavrayış olacaktır. Bu bağlamda Aristoteles'in, orantıya dayalı metaforu, ancak dört üyelik diziden oluşturarak tanımlaması da bizce dikkat çekicidir.³⁴

Bu açıklamalarımızın Plotinos'daki karşılığını ise, çok olandan bir olana yükseliş ile tesis edebiliriz. Görünür âlemdeki çokluğun ve dolayısıyla kararsızlığın nedeni maddedir. Bu *doksanın* yanıltıcılığının ve değişkenliğinin³⁵ de en temel sebebidir. Ancak filozof tüm bu yanılmanın hakim olduğu maddi içerikli dünyadan ve buraya müteallik bilgiden kurtuluşa, temaşa kavramı ile çözüm sağlamaktadır. Başka bir çalışmamızda³⁶ ayrıntılarıyla soruşturmuş olduğumuz bu meseleye şu kadarıyla işaret edelim:

“Çünkü temaşa, Doğa'dan Ruh'a çıkarır, Ruh'tan da Nous'a; her bir temaşa, daima giderek daha kendine özgü-taşınan öze mutabık olacağından ötürü temaşa edilenle birleştirir. Çünkü en nihayetinde bilginin ruhunda, temaşa sayesinde kesin bilinen ile Özne, özdeşir. Çünkü orada Nous'a yükselmeye çabalanır; elbette Nous'ta, Çift-Olan, bir birlik halindedir. Bu birlik, artık en üstün ruhtakindeki gibi bile bir Özsel-Örtüşmeye dayanmaz, aksine bir Öz-Olmaklığa-Özlüğe dayanır. İşte bu, ‘varlık ve düşüncenin aynıyettir.’”³⁷

Plotinos felsefesinde, en yüksek etkinlik olarak temaşa, ‘Nous ile görme’ olarak temsil edilir. O nedenle akıl ile göremeyenler, bunun düşük bir taklidi olarak eyleme gerileyerek gözle görmekten başkasına güç yetirememektedirler.³⁸ Bundan ötürü filozof keskin-ileri görüş sahibi kişiyi, görü nesnesini, noetik olanı kendinde taşıyan kimse olarak tanıtır.³⁹ Görü nesnesini kendinde taşımak ise, gözün görmenin vukuu için harici bir *manzaraya* ihtiyaç duymasının aksine böyle bir mekânsal dışsallığa gerek duymayış halidir ve ancak Nous ile noetik olan arasındaki mütekabiliyet esasında gerçekleşir. Bu, çıkarımsal yani dianoetik düşünmenin aksine, kendisine hiçbir şekilde görünür varsayım zemini almaksızın eidoları/eide parça-bütün-bir ilişkisi içerisinde diyalektik olarak kavrama ve bunlar üzerinden kavranır alemi baştan sona kat etme, kavramdan kavrama geçme yöntemidir. Bu, aynı zamanda herhangi bir şekilde kendisine maddi içerik yahut çokluk dahi atfetmenin düşünülemezliği Bir'in en mutlak İyiliğine ulaşmanın yoludur.

Şimdi bu açıklananların üzerinden bahsini etmiş olduğumuz Plotinosçu görüş öğretisi ile düşünme eylemi arasındaki ilişkiyi kurmayı deneyebiliriz. Şimdi Plotinos'un yukarıda yer verdiğimiz 4 ve 5 numaralı

31 Platon, *Devlet*, çev. S. Eyüboğlu - M. A. Cimcoz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay., 2013), 508c.

32 Cornford, *Platon'un Kozmolojisi*, 216.

33 Bu analoginin 2 veya 3 kesitli olduğunu savunan Platon yorumları da bulunmaktadır. Biz, gerek aslına uygunluk gerekse çalışmamızla tutarlılığı açısından bu analoginin 4 kesitli olduğunu görüşünderiz. Buna dair yetkin bir çalışma için bk. Nurgül Akdoğan & Rıza Bakış, “Platon'un Bölünmüş Çizgi Analogisindeki Zihin Hallerinin Derecelendirilmesi”, *Felsefe Dünyası* 72 (2020), 274-275.

34 Aristoteles, *Poetika*, çev. İsmail Tunalı (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987) 60.

35 Mevlüt Uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı* (Ankara: Elis Yayınları, 2003), 51.

36 Hüseyin Aydoğan, “Aklın Yolu Birdir: Yaygın Bir Sözün Plotinosçu Temaşa İçerimleri Üzerine”, *Temaşa Felsefe Dergisi* 16 (2021), 83-90.

37 Aydoğan, “Aklın Yolu Birdir”, 89. Ayrıca krş. *En. III, 8, 8, 1-10 (HÇ); En. III, 8, 8, 1-7 (AÇ)*.

38 Aydoğan, *Plotinos Felsefesine Giriş* (Sakarya: Değişim Yayınları, 2021), 45. Ayrıca krş. *En. III, 8, 4, 38-48 (HÇ); En. III, 8, 4, 28-35 (AÇ)*.

39 *En. V, 8, 10, 42-44 (HÇ); En. V, 8, 10, 36-37 (AÇ)*.

açıklaması görme ile görme nesnesi arasındaki ilişkiyi uzaklık üzerinden kurgular. Görme nesnesinden uzaklaştıkça yani parçalı şeyler ne kadar çok küçük görünürlerse bakış esnasındaki tekillik o kadar çok görmezden gelinir ve o şey her ne ise tüm-tümel olarak görülüp kuşatılır. O nedenle Plotinos 5 numaralı açıklamasında daha önce de işaret ettiğimiz üzere şöyle demektedir. “Fakat açının dışında kalan hiçbir şeye yönelmeyen kimse, -mesela gördüğü bir dağ o kadar geniş uzamlı ve büyüktür ki, onun dışına bakmaya dahi yeltenemez- ya gözünü gördüğü nesneyle dolduracak kadar büyütüp açmaktadır ya da nesne, gözün bakış sahasını aşarak her iki taraftan da ufki ve şakuli olarak dışarı taşıyordur. İlk durumda görülenle arada bırakılan mesafe, tam denk gelmektedir ki bu nedenle daha fazlasını göremiyordur.” Burada bahsedilen kurguyu, gören ile görünen arasından taşıyarak düşünen ile düşünülürler arasında kurmaya çalıştığımızda nasıl bir sonuç elde ederiz? Şöyle ki düşünceye konu ettiğimiz şey ile kurduğumuz her türlü ilişki belirli bir mesafe üzerindedir. Bu tekilerin oldukça yakından gözlenmesinde karşımıza çıkabileceği gibi -ki bu Aristotelesçi endüksiyon-tümevarım sanatının yöntemidir-, *dianoia*'nın sahasındaki soyutlamalarla varılan düşünsel irtifanın daha yüksek olduğu tümelin bilgisinden tikellere inmede yani çıkarsamada da -ki bu da, dedüksiyon yöntemidir- karşımıza çıkacaktır. Bu noktada, aşağıdan yukarıya çıkışın olduğu bir düzlemde tümelin bilgisine erişmenin tekilerden belirli bir uzak bulunuşu, onlara daha yukarıdan bir tüm-bakışı gerektirdiğini öne sürebiliriz. Tümelin bilgisine yükseldikçe, maddi-içerikli olmaktan uzaklaştıkça formun arttığı ilkesi de burada bize önemli bir epistemolojik uğrak sunar. Bu, saf form olarak kavranabilecek en üstün aklın, kendi kendini düşünme bilfiiliğiyle de uzlaştırılabilir. Bu nedendir ki Whitehead, sınırlandırılmamışlığından ötürü spekülative aklı, yöntemli akla tercih edip;⁴⁰ Platon'daki soyut düşünceyi de, Mill'deki tümevarımsal yöntemden daha üstün görmektedir.⁴¹

İşte deyiş yerindeyse kavramsal olarak ‘kuşbakışı’ diye nitelendirebileceğimiz bu görüşün, düşünsel karşılığı speculativus-spekülasyon olmalıdır. Daha önce çalışma içerisinde temellerini sunmuş olduğumuz yüksek bir kuleden seyretme benzetmesi, tekilerden uzaklaşarak soyutlama yoluyla tümel kavrayışa ulaşmayı bize sağlayabilir. Yani Plotinos'un dediği gibi, devasa nesnelere görme ve göz ile kuşatılması bağlamında ondan nasıl belirli bir uzaklıkta olunması gerekiyorsa tikellere dayalı düşüncenin tümel olana erişmesi için de bu tek tek olanlardan uzaklaşarak, düşünmede kavrayışını artırarak ve böylece hiçbir duyu verisi içermeyecek şekilde soyutlamasını sürdürerek saf, hareketsiz idealara/*eidoslara* ulaşması gerekmektedir. Görmedeki mesafenin artmasıyla görme nesnelere, büyüklüğü, cesameti ve tek tekliği kayba uğrayarak bir bütün halinde formluk kazanan renk şeklinde bize ulaşmasının mümkün olması gibi, diskursif düşünmeden uzaklaşarak *eidosun* teması yani Nousla kavranması da böyle bir kuşatıcılık, bütünlük kazandıracaktır. Bu husus, Plotinos'un 4 numaralı argümandaki *varolmaklıktaki azalış* dediği maddi büyüklüğün ve niteliklerin kayba uğrayarak nesnelere gözde kestirme yoluyla ölçüye vurulması bahsini de bize açmaktadır. Dolayısıyla yalnız akılla kavranır olan *eidosların*, herhangi bir duyu verisine başvurmaksızın -buna matematik ve geometri de dahil- aklın gözüyle görülmesi bu kuşatıcı, bütüncül ve yüksek irtifalı bakışa bir yaklaşım sağlamaktadır.

Mesafe arttıkça renklerdeki bulanıklığın, büyüklükteki ayırt edilemeyişin artması, *aisthesis/duyu* etkinliğinin azalması olarak öne çıkartılabilir. Dolayısıyla bu, aynı zamanda *doksanın* nesnesi olan ne tam varlık ne tam yokluk alanının⁴² da giderek silikleşmesi anlamına gelecektir. İşte bu yöntem, diyalektik metot ve *noesise* yani aklî nazara kapı aralayacak bir imkan kazandırır insan düşünmesi için. Tıpkı parçalı nesnelere görmede olduğu gibi görüş mesafemizi belirli bir aralıkta tutarak bakışta kavrayışı başarabiliyorsak, düşünülür şeylere de benzer bir düşünme mesafesi tesis ederek, spekülasyon sözcüğündeki gibi yüksekten seyrederek kendimizi kavranır olanlara o kadar yakınlıkta tutabiliriz. Zira *noesis*'in nesnesi olan idealar, matematiksel bilgiden bile daha yüksek varlığa sahip olan *tümelin* bilgisi olup tamamen akılsal ve hiçbir duysal içerik taşımamaktadır.⁴³

40 Alfred North Whitehead, *Aklın İşlevi*, çev. Sercan Çalıcı (İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2020), 46.

41 Whitehead, *Aklın İşlevi*, 58.

42 Eyüp Erdoğan, “Platon'da Bilgisizlikten Bilgiye Giden Süreç”, *Kaygı* 11 (2008), 214.

43 Erdoğan, “Platon'da”, 217.

SONUÇ

Plotinos'un *Enneadlar* eserinde optik üzerine düşüncelerini içeren felsefi risalesini soruşturma konusu edindiğimiz bu makalede, düşünürün yakından görülenlerin neden asli boyutlarına yakın; uzaktan görülenlerin ise neden daha küçük görüldüğü sorusuna verdiği cevaplarını irdelemeye çalıştık. Armstrong ve Kaligas gibi Plotinos şarihleri üzerinden bu risalede 5 farklı optik görüşün tartışmaya açıldığını söyleyebiliriz. Plotinos'un, bunlardan özellikle 4 numaralı argümanın fazlasıyla üzerinde durduğunu da belirtmeliyiz. Bu argüman özellikle 2 numaralı argümanla bağlantılı olarak maddi büyüklüğün ve cesametın, nesnelere uzaklaştıkça göze adeta *form* olarak taşınmasına dayanır. 4 numaralı argümandaki varolmaktaki azalış ayrıntısı ise, büyük ve çok parçalı nesnelere kendisinden uzaklaştıkça onların gözde ölçüp kestirilerek bir bakışta tümel olarak ihata edileceğini ve parçaların tek tek gözden geçirilmeksizin göze taşınacağını öne çıkarmaktadır.

Bu verilerden hareketle felsefe tarihinde, Grek düşüncesinin en temel kavramlarından birisi olan *theoria*-temaşanın özellikle patristik felsefe geleneği içerisindeki karşılığı olan *spekülasyon* kavramına metaforik bir yakınlaştırma sağlamaya çalıştık. Çünkü Plotinos düşüncesinde temaşa, yani akli kavrayışla akli kavranır olanın özdeşliğini sağlayıcı etkinliği oldukça asli bir görev görmektedir. Çünkü temaşa, maddi ve çokluk içeren bilgilenme sürecinin terk edildiği saf akli bir faaliyet olarak sunulmaktadır. Bu, insanda gidimli-diskursif düşünce diyebileceğimiz ruhi akıl yürütmenin üzerinde kalan bir evredir ve yalnızca *Nous* ile sağlanmaktadır. Çünkü burada düşünmenin kendisine yöneleceği harici bir düşünce nesnesi bulunmamaktadır. Burada tüm maddi içerikten arınık halde sadece *eidoların* kuşatılmasıyla ve birinden tümün, parçadan bütününe görülebileceği bir diyalektik faaliyet yürütülmektedir. Bu aynı zamanda Plotinos'un, noetik varlıkların neden *Nous* dışında olamayacağına dair tespitiyle uyumluluk taşımaktadır. Çünkü bu *nousla* görme diyebileceğimiz etkinlik, *eidoların* örülüp çözülmesiyle tüm kavranır alemi sonsuzlukta ve sonsuzca kat edebilmektedir.

İşte *spekülasyon* dediğimiz kavram da felsefi bir düşünüş olarak köken anlamındaki yüksek bir kuleden etrafı seyretme bağlamında bu noetik düşünüşle benzerlik taşımaktadır. Nesnelere uzaktan görülmesiyle bu tümel ve kuşatıcı görüş etkinleşmektedir. Çünkü bahis konusu olan uzaklıktan, maddi büyüklük ve cisimsel nicelik varoluşlarında uğradıkları kayıptan ötürü görünürler, göze, tüm çokluk halinde oluşlarından arınarak sadece form-biçim olarak taşınmaktadır. Dolayısıyla tıpkı gözün kendini görememesi gibi veya Aristotelesçi örnekle gözün üzerine koyulan herhangi bir büyük nesneyi görememesi gibi uzaklık dediğimiz mesafe, görme işleminde hayati rol oynamaktadır. Bundan ötürü irtifaya dayalı *spekülatif* görmedeki uzaklık ile görü nesnelere kendinde taşımak diyebileceğimiz ileri görüşlülük yani düşünmedeki uzaklık, bu faaliyetlerin kendisine yöneldiği harici nesneden mümkün olduğunca arınık olmayı gerektirmektedir. Bu anlamda düşünmedeki uzaklık bir uz-görü olarak *eidoların* sonsuz yaşamında, temaşa ile sağlanacaktır diyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, Nurgül & Bakış, Rıza. "Platon'un Bölünmüş Çizgi Analojisindeki Zihin Hallerinin Derecelendirilmesi". *Felsefe Dünyası* 72 (2020), 269-289.
- Aristoteles. *Ruh Üzerine*. çev. Ömer Aygün - Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018.
- Aristoteles. *Poetika*. çev. İsmail Tunalı. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.
- Aydoğan, Hüseyin. *Plotinos Felsefesine Giriş*. Sakarya: Değişim Yayınları, 2021.
- Aydoğan, Hüseyin. "Aklın Yolu Birdir: Yaygın Bir Sözü Plotinosçu Temaşa İçerimleri Üzerine". *Temaşa Felsefe Dergisi* 16 (2021), 78-93.
- Bozkurt, Erkan. "Platon'un Bölünmüş Çizgi Benzetmesi ve Optik Üzerine". *FLSF - Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 28 (2019), 293-303.
- Burton, Harry Edwin. "The Optics of Euclid". *Journal of the Optical Society of America* 35/5 (1945), 357-372.
- Cornford, Francis Macdonald. *Platon'un Kozmolojisi Timaios Çevirisi ve Açıklaması*. çev. Özgüç Orhan. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022.
- Diels, Hermann. *Die Fragmente der Vorsokratiker*. C. 1. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 3. Basım. 1912.
- Ebbersmeyer, Sabrina. "Spekulation". *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. ed. Joachim Ritter, Karlfried Gründer, Gottfried Gabriel. Basel: Schwabe Verlag, 1995. DOI: 10.24894/HWPh.3999.
- Erdoğan, Eyüp. "Platon'da Bilgisizlikten Bilgiye Giden Süreç". *Kaygı* 11 (2008), 211-221.
- Herakleitos. *Fragmanlar*. çev. ve yor. Cengiz Çakmak. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Kalligas, Paul. *The Enneads of Plotinus – A Commentary*. C. I. trans. Elizabeth K. Fowden - Nicolas Pilavachi. Princeton University Press, 2014.
- Kerstiens, Ludwig. "Die Lehre von der theoretischen Erkenntnis in der lateinischen Tradition". *Philosophisches Jahrbuch* 66 (1958), 375-424.
- Koßler, Mathias. *Metzler Lexikon Philosophie*. ed. Peter Precht & Franz Peter Burkard. Stuttgart: Springer Verlag, 3. Basım, 2008, 572-573.
- Koßler, Matthias. "Der Wandel des Intuitionsbegriffs im Spätmittelalter und seine Bedeutung für das neuzeitliche Denken". *Zeitschrift für philosophische Forschung* 52/4 (1998), 542-567.
- Largier, Niklaus. "Spiegelungen. Fragmente einer Geschichte der Spekulation". *Zeitschrift für Germanistik* 9/3. Peter Lang Ag, 1999, 616-636.
- Platon. *Timaios*. çev. Erol Güney - Lütfi Ay. İstanbul: MEB Yayınları, 1989.
- Platon. *Devlet*. çev. Sebahattin Eyuboğlu - M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 20. Basım, Kasım 2013.
- Plotin. *Schriften in deutscher Übersetzung – Schriften 1-54*. 2 Cilt. çev. Richard Harder. haz. Richard Harder vd. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2020.
- Plotinus. *The Enneads*. çev. Arthur Hilary Armstrong. 7 Cilt. Cambridge MA: Harvard University Press, 1989.
- Plotinus. *The Enneads*. ed. Lloyd P. Gerson. çev. George B. Stones vd. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Porphyrus. "Plotinus'un Hayatı ve Çalışmalarının Düzenlenmesi Hakkında". çev. Mehmet Murat Karakaya. *Eskiyeni* 35 (Güz 2017), 113-150.
- Topdemir, Hüseyin Gazi. "Platon'da Bilgi Kaynağı Olarak Görme". *Felsefe Dünyası* 2/46 (2007), 67-83.
- Uyanık, Mevlüt. *Felsefi Düşünceye Çağrı*. Ankara: Elis Yayınları, 2003.
- Whitehead, Alfred North. *Aklın İşlevi*. çev. Sercan Çalıcı. İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2020.

EXTENDED ABSTRACT

Plotinus is one of the most important philosophers in the entire history of philosophy. This philosopher, who lived in the years 204/5-270, created a synthesis of the schools of thought before him. Plotinus, with the philosophical system he founded, also had a lasting influence on many traditions of thought after him. His comprehensive work, *the Enneads*, written by him and edited, and compiled by his student Porphyry, contains various tractates on many philosophical topics. One of them deals with the vision of the eye.

The relationship between the eye and sight is one of the most studied areas of ancient philosophy. The Aristotelian relationship between the eye and sight in the context of *energeia* assigned the eye the most competent and specialized position among the senses. On the other hand, the analogy Plato made between the good, the sun, the light and the eye is a more remarkable point. Plotinus, on the contrary, puts this question in a different focus in the *Enneads*: Do things that are far away appear to be smaller, and do things that are far removed from us seem to be at a short distance, while things that near appear to be as large as they actually are and to have the distance from us that they actually have? Plotinus tries to find an answer to this question by explaining it in five different ways. As commentators like Kalligas and Armstrong have pointed out, he is close to the fourth explanation, which he compares to the relationship between color and dimness.

Plotinus' first explanation is based on the doctrine that light is reduced by the pupil. His second explanation is a modified Aristotelian doctrine based on the view that quantity is transformed into form. The third explanation is based on an Epicurean position. That is, the images that reach the eye become more granular as the distance between the eye and the object seen increases. The fifth explanation Plotinus considers is the mathematical interpretation of Euclid, based on his doctrine of the narrowing of the angle of vision. Plotinus does not pay much attention to these explanations and focuses more on the fourth explanation. This explanation states that the primary and direct data of vision are colors, while other visible features, namely size, shape, and motion are secondary and indirect. Therefore, according to Plotinus, as the size of objects diminishes, the colors and appearance contained within them gradually diminish and become blurred. In other words, that which is seen from a distance is therefore small to the eye.

There are remarkable points in these statements of Plotinus about vision. Perhaps the most important of these is in the fourth argument. Here the philosopher says the following: The greater the distance between us and multi-part objects during vision, the more single and whole the multi-part objects appear to our eyes. In other words, the smaller the multipart objects appear, the more singularity is ignored during the vision. Thus, this multipart object is seen as a whole and universal object and is enclosed by the sight. That is to say, when one looks closely at a multi-part object, each part must be seen separately, whereas when one moves away from it, this state of seeing separately is replaced by seeing it as one and whole. I think this anecdote of Plotinus is very important.

In this article, I try to transfer the relation between the act of seeing and the seen object to the relation between the act of thinking and the ideas. I interpret metaphorically the distance that must lie between the act of seeing and the object seen. In this context, I would like to try to make an analogy with the word speculation, another important term in the history of philosophy. My first point here is that the Latin word *speculatio* is the equivalent of the Greek word *theoria* because the word *speculation* etymologically means to observe the environment from a high tower. Another point I emphasize is the four levels of being in Plato's analogy of the divided line. From this, I conclude that the apprehension of the Ideas does not involve any sensitive data, and therefore the cognitive activity of the *Nous* is the most comprehensive and the most distant from sensible things. In this context, I also point out that the dialectical method is an abstract method of cognition that progresses from concept to concept. Finally, in connection with the ascent from the parts to the whole and from the whole to the One, I try to make a confirmation of Plotinus' doctrine.